

**บูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม
ในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิภังคสูตร**
**Integration of Belief in Kamma and Result of Kamma
in Theravada Buddhist Philosophy with Mahakammavibhanga Sutta**

บัวบุษรา อัครศรุตติพงศ์
Buabutsara Akarasarutipong
นักวิชาการอิสระ
Independent Academician
E-mail : buabutsara1610@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของชุดนิพนธ์เรื่อง บูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิภังคสูตร ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท หลักกรรมในมหากัมมวิภังคสูตร และบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิภังคสูตร เพื่อนำเสนอแนวทางและการสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับรูปแบบการบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรม และผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท ด้วยมหากัมมวิภังคสูตร โดยมีระเบียบวิธีวิจัย คือ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ และสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการวิจัยพบว่า กรรมมีหน้าที่ มีลำดับ และมีระยะเวลาในการให้ผลที่ชัดเจนแก่ผู้ที่กระทำกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมให้ได้รับทุกข์หรือสุขอย่างแน่นอน ส่วนหลักกรรมในมหากัมมวิภังคสูตรได้จำแนกกรรมและผลของกรรมโดยแสดงถึงบุคคล 4 ประเภท คือ 1) ทำชั่วแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก 2) ทำชั่วแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ 3) ทำดีแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ 4) ทำดีแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก สำหรับความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทที่นำมาบูรณาการด้วยมหากัมมวิภังคสูตรมีดังนี้ 1) ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกกี้ เพราะได้ทำกรรมชั่วต่อเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบัน 2) ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์กี้ เพราะทำกุศลกรรมไว้มากในชาติก่อน ๆ กุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่ ส่วนกรรมชั่วที่เขาทำใหม่ยังไม่ทันให้ผล 3) ผู้ทำดีแล้วได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์กี้ เพราะทำความดีติดต่อกันตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบันกุศลกรรมนั้นส่งผลจึงทำให้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ 4) ผู้ทำดีแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกกี้ เพราะทำความชั่วไว้มากในชาติก่อน ๆ อกุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่

สำหรับองค์ความรู้ใหม่จากการศึกษา พบว่า การทำงานของกรรมและผลของกรรมมีหน้าที่มีลำดับและมีระยะเวลาในการให้ผลของกรรมแก่ผู้กระทำอกุศลกรรมหรือกุศลกรรมให้ได้รับทุกข์หรือสุขอย่างแน่นอน ส่วนการนำมาบูรณาการด้วยมหากัมมวิภังคสูตรเพื่อแสดงให้เห็นถึงภพภูมิที่บุคคลผู้รับผลของกรรมต้องไปรับผลของกรรมในภพภูมิที่มีแต่ทุกขเวทนาและสุขเวทนาตามเหตุปัจจัยการส่งผลของกรรมทั้งฝ่ายอกุศลกรรมและกุศลกรรม จึงก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ คือ “BUM Model” B คือ ความเชื่อในเรื่องกรรมและผลของกรรม U คือ ความรู้และเข้าใจเรื่องกรรมและผลของกรรม M คือ การกระทำ ที่ดีทางแห่งการกระทำที่เป็นกุศลเพื่อความสุขความเจริญ

คำสำคัญ: บูรณาการ, กรรม, พุทธปรัชญาเถรวาท, มหากัมมวิภังคสูตร

ABSTRACT

The article is the part of dissertation of Integration of Belief in Karma and Result of Karma in Theravada Buddhist Philosophy with Mahakammavibhanga Sutta. The objective is to study the Karma and the result of karma in Buddhist Philosophy, the Principles of Karma in Mahakammavibhanga Sutta and the Integration of Belief in Karma and Result of Karma in Theravada Buddhist Philosophy with Mahakammavibhanga Sutta. The research is the documentary research and interview in-dept in order to propose certain model and create new knowledge on Integration of Belief in Karma and Result of Karma in Theravada Buddhist Philosophy with Mahakammavibhanga Sutta.

The result of this research shows that the Karma has its own duty, order and session in giving the obvious result to the ones bad and good deeds. The principle Karma in Mahakammavibhanga Sutta is classified into 4 kinds referring to the 4 kinds of person. 1) one who commit a sin, later will reborn in realm of woe and hell. 2) one who commit sin will reborn in blissful state of existence and heaven. 3) one who do good will later will reborn in blissful state of existence and heaven. 4) one who do good will reborn in realm of woe and hell. For the belief in karma and the result of karma in Theravada Buddhist philosophy that integrate with Mahakammavibhanga Sutta shows that 1) the one who committed sins later will reborn in realm of woe and hell because the person has done sins continuously since past to present life. 2) One who commit sin will reborn in blissful state of existence and heaven because the person has done more wholesome continuously in the past. The good deeds are still more effective than the sins the person had done. 3) One who do good will later will reborn in blissful state of existence and heaven because the person has done wholesome continuously from the past to present life. 4) One who do good will reborn in realm of woe and hell because the person has done more sins continuously in the past life that the sins are still affecting him accordingly.

For the new knowledge, the study indicate that the Karma has its own duty and session in giving the obvious result to the one who do unwholesome or wholesome definitely. The integration with Mahakammavibhanga Sutta is to present states or planes of existence where ones will inevitably reap the fruits of their wholesome and unwholesome actions. The model from the study can be summed up with “BUM Model”. B refers to belief in Karma and its result, U is used for understanding of Karma and the result of Karma, and M is for meritorious action.

Keywords: Integration, Kamma, Theravada Buddhist Philosophy, Mahakammavibhanga Sutta

1. ความนำ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงอุบัติขึ้นเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่มวลหมู่สรรพสัตว์เป็นที่พึงที่ระลึกอันสูงสุดไม่มีสิ่งใดเปรียบได้ ตลอดระยะเวลาตั้งแต่วันแรกที่ทรงปรารถนาเป็นพระสัมมา สัมพุทธเจ้าจนถึงวันปรินิพพานนั้น ทรงบำเพ็ญเพียรสั่งสมบุญสร้างบารมีท่ามกลางความเห็นของพระองค์ให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง แสวงหาและมุ่งตรงต่อหนทางสู่พระนิพพาน ทรงค้นพบเห็นทุกข์ เหตุทำให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ได้แก่ ดับต้นเหตุ และทางให้ถึงความดับทุกข์ และทรงรู้ว่าสรรพสัตว์ที่ยังประสบทุกข์อยู่เพราะมีความเห็นไม่ถูกต้อง

จึงสร้างกรรมชั่วแก่กันและกัน ดังนั้น จึงทรงปลูกฝังให้มนุษย์มีความเห็นถูกต้องซึ่งเป็นเรื่องส่งผลต่อการสร้างกรรมดี โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องใหญ่ และสำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งในพุทธปรัชญาเถรวาท เพราะวิถีชีวิตของคนทุกคนนับตั้งแต่เกิดจนตาย ทุกชีวิตจะดำเนินไปในทางดีหรือทางชั่วก็ขึ้นอยู่กับกรรมหรือการกระทำที่ตนทำไว้ทั้งสิ้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “กมฺมฺนา วตฺตตี โลโก สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม” (ขุ.สุ. 25/2530/342) นั่นเป็นเพราะส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากกรรมเก่าที่ได้เคยกระทำไว้ในอดีตชาติเดียวกัน หรือในอดีตชาติ อีกส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากกรรมใหม่ที่สร้างขึ้นเองในปัจจุบันทางกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม จึงมีพุทธดำรัสสอนผู้คนทั้งหลายในโลกให้รู้ถึงกรรมและการให้ผลของกรรมตามความจริงที่ว่า วิถีชีวิตของสรรพสัตว์ตกอยู่ภายใต้กฎของกรรม จะเห็นได้ว่าความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับกรรมและการให้ผลของกรรมจึงเป็นคำสอนที่สำคัญยิ่ง

สังคมไทยแต่เดิมนั้นได้มีการปลูกฝังความนิยมให้มีความเชื่อในกฎแห่งกรรมจนมีสำนวนว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” และนิยมยกย่องคนดี คือ คนที่มีคุณธรรม แต่ปัจจุบันสังคมไทยได้มีความนิยมที่เปลี่ยนไป การให้ความสำคัญเรื่องกรรมได้ลดน้อยถอยลง สาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากเพราะสังคมไทยไปรับวัฒนธรรมของชาวตะวันตกเข้ามามีเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทเพื่ออำนวยความสะดวกสบายต่อวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันของคนไทยในทุกเรื่อง จนส่งผลให้ความเชื่อความนิยมของคนไทยเปลี่ยนไป เป็นสังคมบริโภคนิยมและวัตถุนิยม จากความนิยมเดิมที่ยกย่องคนดีมีศีลธรรม และเชื่อในกฎแห่งกรรมตามสำนวนที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว”

ในปัจจุบันความเชื่อเหล่านี้ได้เจือจางหายไป สังคมไทยได้เปลี่ยนไปเป็นสังคมที่มีความนิยมไปยกย่องวัตถุ คนดี คือ คนที่มีทรัพย์สินสมบัติมีอำนาจ ทำให้คำว่า “ดี” ในความหมายของสังคมในยุคปัจจุบันหมายถึงได้วัตถุสิ่งของเงินทองหรือชื่อเสียงเกียรติยศ แม้ว่าผู้ที่ได้รับการยกย่องนั้นจะเป็นผู้ประพฤติดีเลื่อมใสก็ตาม แต่สังคมโดยทั่วไปไม่ได้ให้ความสนใจความประพฤติ สิ่งเหล่านี้เป็นปัญหากลายมาเป็นผลกระทบต่อความเชื่อเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมในสังคมไทยทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องกรรมคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง แต่เรื่องกฎแห่งกรรมเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งซับซ้อนยากต่อการเข้าใจได้ด้วยวิธีเพียงแค่พินิจพิจารณาไตร่ตรองหรือคาดเดาเอาเอง แม้พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสว่า กฎแห่งกรรมเป็นเรื่องอจินไตย เป็นเรื่องเหนือวิสัย เกินกว่าปัญญาของมนุษย์ธรรมดาที่จะเข้าใจได้ หากคิดมากเกินไปจะทำให้เป็นบ้าได้

ในการศึกษาค้นคว้าเพื่อให้เห็นความชัดเจนในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเอามหาภิณชาตวิภังคสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องกรรมของบุคคล 4 จำพวก เพื่อตอบคำถามเรื่องกรรมที่มีความลึกลับซับซ้อนคัมภีร์ภาพโดยได้ทรงตรัสว่า คนบางคนที่ทำความชั่ว คือ อุกุศลแล้วไปอบายก็มี ไปสวรรค์ก็มี และคนบางคนทำความดี คือ กุศลแล้วไปสวรรค์ก็มี ไปอบายก็มี ที่เป็นดังนี้เพราะกรรมเป็นเรื่องละเอียดซับซ้อนต้องอาศัยปัญญาพิจารณาปัจจัยองค์ประกอบทั้งที่เป็นเหตุไกลและเหตุใกล้ อันเป็นผลทั้งในปัจจุบันและอนาคต เมื่อตายแล้วไปดีบ้าง ไปชั่วบ้างนั้นด้วยอาศัยเหตุใกล้ คือ มรณสันนกรรม มีบทบาทเป็นสำคัญก่อนตาย จุดมุ่งหมายที่ตรัสสอนก็เพื่อไขข้อข้องใจเกี่ยวกับปัญหาที่ซับซ้อนเกี่ยวกับเรื่องกรรมดังกล่าวเพื่อหาข้อสรุปของปัญหาทางอภิปรัชญาที่ยากแกวีสัยแห่งตรรกะจะเข้าถึงได้ ต้องอาศัยการหยั่งรู้ในเรื่องกฎแห่งกรรมเท่านั้น

ดังนั้น จากปัญหาและเหตุผลดังที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงสนใจวิจัย ศึกษา ค้นคว้า และวิเคราะห์เรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อจะชี้ให้เห็นถึงการให้ผลของกรรมตามเหตุที่ได้กระทำไว้จากเรื่องราวในอดีต ซึ่งมีปรากฏอยู่ในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยการบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมด้วยมหาภิณชาตวิภังคสูตร เพื่อจะได้นำเสนอแนวทางและการสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับรูปแบบการบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหาภิณชาตวิภังคสูตรต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท
- 2.2 เพื่อศึกษาหลักกรรมในมหากัมมวิกังคสูตร
- 2.3 เพื่อศึกษาการบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรม และผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิกังคสูตร
- 2.4 เพื่อนำเสนอแนวทาง และการสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับรูปแบบการบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรม และผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิกังคสูตร

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความถูกต้องแม่นยำผู้วิจัยจึงได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม (Field Study) โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากผู้เชี่ยวชาญทางด้านพระพุทธศาสนาและปรัชญา ซึ่งมีกระบวนการและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีปรากฏอยู่ในเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) โดยใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับครบรอบ 200 ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525 และเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับแปล เป็นต้น และนำข้อมูลที่ได้มาจัดประเภท ศึกษาวิเคราะห์ แล้วนำมาสังเคราะห์เป็นกรอบแนวความคิดที่ใช้ในการวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างเครื่องมือและการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือมากขึ้น ผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้างโดยสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางด้านพระพุทธศาสนาและปรัชญา จำนวน 9 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) แล้วบันทึกไว้ในลักษณะของการบรรยาย (Descriptive) เพื่อที่จะได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์และสร้างองค์ความรู้ใหม่ เพื่อใช้เป็นต้นแบบในการบูรณาการ ด้วยความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมที่ปรากฏในมหากัมมวิกังคสูตรใน 4 ประเด็น คือ 1) ทำชั่วแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก 2) ทำชั่วแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ 3) ทำดีแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และ 4) ทำดีแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หลังจากนั้น ผู้วิจัยจะนำเสนอผลงานการวิจัยตามลำดับขั้นตอนด้วยวิธีการบรรยายในเชิงคุณภาพตามความเหมาะสมแก่เนื้อหาในบทต่าง ๆ ตามลำดับและเรียบเรียงออกมาเป็นองค์ความรู้ใหม่

4. ผลการวิจัย

การแสดงผลความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิกังคสูตรนี้ความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับกรรมและผลของกรรมถือเป็นคำสอนที่สำคัญในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงควรศึกษาและทำความเข้าใจเรื่องกรรมและผลของกรรมให้เข้าใจเพื่อที่จะได้เกิดความเชื่อที่ถูกต้องอย่างแท้จริง ความเชื่อเรื่องกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทเมื่อก้าวโดยรวมแล้วบุคคลจะต้องมีความเชื่อในพระพุทเจ้าเสียก่อน จึงจะมีความเชื่อในเรื่องคำสอนที่ถูกต้องตามกฎแห่งเหตุและผลที่พระองค์ตรัสรู้และตรัสสอน ความเชื่อในรูปแบบของตลาดโพธิ์สัทธานี้คือ การพิจารณาโดยใช้ปัญญาก่อนปลงใจ เชื่อในพระพุทเจ้า เป็นหลักในความเชื่อ ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของพุทธศาสนิกชนผู้มีศรัทธาและกัมมสัทธา เชื่อกรรมและวิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม ส่วนประเภทหลัง คือ กัมมัสสกตาสัทธาเป็นเรื่องของความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาและเข้าใจเหตุผล ซึ่งมีอยู่ตามธรรมดาของโลกและในกัมมัสสกตาสัทธานี้ เป็นการรวมเอากัมมสัทธาและวิปากสัทธาเข้าไว้ด้วย เพราะมีลักษณะเป็นเหตุผลและเป็นเรื่องของกฎแห่งกรรม แสดงให้เห็นว่าความเชื่อ หรือศรัทธานั้นเป็นจุดเริ่มต้นเพื่อนำไปสู่ปัญญาพิจารณาสอดส่องธรรม จนสามารถรู้และเข้าใจ พระพุทเจ้าทรงแสดงธรรมแบ่งตามเหตุผล ทรงแสดงเรื่องการ

จำแนกกรรมและผลของกรรม ซึ่งมนุษย์ทุกคนจะต้องมีความเห็นความเข้าใจถูกต้องในเรื่องกรรมและผลของกรรม

ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทแบ่งได้ 3 หมวด รวม 12 ประเภท ซึ่งมีหน้าที่ มีลำดับ และมีระยะเวลาในการให้ผลที่ชัดเจน แก่บุคคลที่กระทำกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมให้ได้รับทุกข์หรือสุขอย่างแน่นอนดังนี้ 1) ชนกกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมคือนำสัตว์ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ 2) อุปัตถัมภกกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรม มีหน้าที่อุปถัมภ์ค้ำชูกรรม 3) อุปปีฬกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมคือมีหน้าที่เบียนกรรมอื่น 4) อุปฆาตกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมคือเข้าไปฆ่าหรือเข้าไปตรึงกรรมอื่น ที่มีสภาพตรงกันข้ามกับตนได้อย่างเด็ดขาด 5) ครุกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมเป็นกรรมหนักซึ่งมีอำนาจให้ผลเป็นลำดับแรกบรรดากรรมทั้งหลายที่สัตว์ในสังสารวัฏกระทำลงไป กรรมใดที่จะมีประสิทธิภาพหนักเช่นเดียวกับครุกรรมเป็นอันไม่มี 6) อาสนนกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมในเวลาใกล้จะตาย ซึ่งมีอำนาจให้ผลเป็นลำดับที่สองรองจากครุกรรม 7) อาจิณณกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมที่กระทำบ่อย ๆ ซึ่งมีอำนาจให้ผลเป็นลำดับที่สาม 8) กตัตตากรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมกรรมที่สักแต่ว่ากระทำซึ่งอำนาจให้ผลเป็นลำดับที่สี่ 9) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรมทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมในปัจจุบัน คือให้ผลในชาตินี้ 10) อุปปีชเวทนียกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมในชาติหน้า 11) อปรaprเวทนียกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมในชาติต่อๆ ไป 12) โอโหสิกรรมทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมที่สำเร็จเป็นกรรมแล้วแต่กลายเป็นหม่นไปเพราะไม่มีโอกาสให้ผลใน อดีตกาล ปัจจุบันกาล และอนาคตกาล

ส่วนหลักคำสอนในมหากรรมวิงศ์สูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่องการจำแนกกรรมและผลของกรรม โดยแสดงถึงภพภูมิที่ต้องไปรับผลของกรรมซึ่งทำให้ผู้เห็นไม่ตลอดสายเข้าใจผิด ทรงแสดงเหตุผล คือ กรรมดีกรรมชั่วที่ทำก่อนทำหลัง และการมีความเห็นถูกเห็นผิดก่อนตายว่า อาจแทรกส่งผลให้คนเข้าใจผิดได้ แต่ความจริงกรรมทุกอย่างจะส่งผลทั้งสิ้นเพียงแต่เข้าใจให้ตลอดสายและไม่สับสนเหตุผลคำสอนเหล่านี้ได้ช่วยแก้ไขข้อข้องใจแก่บุคคลทั่วไปที่เข้าใจกันผิดว่า “ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป” หรือ “ทำดีกลับไม่ได้ดี ทำชั่วกลับไม่ได้ชั่ว ซึ่งไม่สมเหตุผล” หรือ “ทำชั่วได้รับผลดี ทำดีได้รับผลชั่ว” ปัญหาเหล่านี้คลี่คลายลงได้ด้วยความเข้าใจในมหากรรมวิงศ์สูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าสอนในเรื่องผลของกรรมที่ไม่ได้มีลำดับแน่นอนว่ากรรมไหนจะส่งผลก่อนหรือหลัง ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย แต่ถึงอย่างไรก็ต้องได้รับแน่นอนไม่วันใดก็วันหนึ่งหรือชาติใดชาติหนึ่งในมหากรรมวิงศ์สูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องการจำแนกกรรมและผลของกรรมโดยแสดงถึงบุคคล 4 ประเภท คือ

1) ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกก็มี เพราะได้ทำกรรมชั่วต่อเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบันชาติ อกุศลกรรมย่อมทำหน้าที่ส่งผลของกรรมอันเป็นความทุกข์ความเดือดร้อนให้เกิดแก่บุคคลผู้รับกรรม โดยนำพาบุคคลผู้รับผลของกรรมนั้นให้ไปเกิดเป็นสัตว์บาป เสวยทุกข์โทษอยู่ในอบายสถาน 4 ภูมิ

2) ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี เพราะทำกุศลกรรมไว้มากในชาติก่อนๆ กุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่ ส่วนกรรมชั่วที่เขาทำใหม่ ยังไม่ทันให้ผล จึงทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์กุศลกรรมย่อมทำหน้าที่เบียดเบียนทำร้ายกรรมชั่วอกุศลกรรมที่ให้ผลเป็นความทุกข์ ความเสื่อมไม่ให้ส่งผล แล้วให้ผลของกรรมฝ่ายกุศลส่งผลก่อนจึงได้รับความสุขความเจริญ

3) ผู้ทำดีแล้วได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะทำความดีติดต่อกันตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบันกุศลกรรมนั้นส่งผล จึงทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ได้รับความสุขความเจริญ

4) ผู้ทำดีแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกก็มี เพราะได้ทำความชั่วไว้มากในชาติก่อน ๆ อกุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่ กุศลกรรมที่เขาทำใหม่ยังไม่มีโอกาสให้ผล อกุศลกรรมที่มีอำนาจมากกว่าย่อมส่งผลก่อนส่งผลเป็นความทุกข์ความเดือดร้อนให้เกิดแก่ผู้รับผลของกรรมนั้น

จะเห็นได้ว่าในมหากัมมวิงคสูตรได้กล่าวถึงภพภูมิที่บุคคลต้องไปรับผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ คือ อาจจะไปเกิดในที่ทุคติอบายภูมิหรือไปเกิดในที่สุดติโลกสวรรค์ ซึ่งผลของกรรมมีอำนาจนำพาสัตว์ทั้งหลายให้มีชีวิตความเป็นไปที่แตกต่างกันทั้งสุขและทุกข์ตามภพภูมิโดยจำแนกตามการรับผลของกรรมทั้งฝ่ายอกุศลกรรมและกุศลกรรม ซึ่งหลักคำสอนในมหากัมมวิงคสูตรแสดงให้เห็นเรื่องกรรมและการรับผลของกรรม ที่มีความสลับซับซ้อนมาก คนที่มองเรื่องกรรมและผลของกรรมในสายสั้น จึงไม่อาจเข้าใจเรื่องกรรมอย่างแจ่มแจ้งโดยตลอดได้ แม้ผู้ได้ญาณระลึกชาติหนหลังได้บุพเพนิวาสานุสสติญาณ และได้อนาคตังสญาณ แต่ได้ระยะสั้นเพียงชาติ 2 ชาติ ก็ยังหลงเข้าใจผิดได้ เพราะเห็นผู้ประกอบกรรมชั่วในปัจจุบันบางคนตายแล้วไปบังเกิดในสวรรค์ เห็นผู้ทำกรรมดีบางคนตายแล้วเกิดในนรก เขาไม่มีญาณที่ไกลกว่านั้น จึงไม่อาจเห็นกรรมและผลของกรรมตลอดสายได้ส่วนผู้มีญาณทั้งในอดีตและอนาคตไม่มีที่สิ้นสุด เช่น พุทธองค์ทรงสามารถเห็นกรรมและชีวิตได้ตลอดสายสามารถชี้ได้ว่าผลอย่างนี้ ๆ มาจากกรรมอย่างใดได้อย่างแท้จริง

การวิจัยเรื่องบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิงคสูตร นั้นพบว่าความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงการทำงานของกรรมและผลของกรรมไว้อย่างชัดเจนซึ่งมีหน้าที่ มีลำดับ และมีระยะเวลาในการให้ผลที่ชัดเจนแก่บุคคลที่กระทำอกุศลกรรมหรือกุศลกรรมให้ได้รับทุกข์หรือสุขอย่างแน่นอนส่วนการนำมาบูรณาการด้วยมหากัมมวิงคสูตรเพื่อแสดงให้เห็นถึงภพภูมิที่บุคคลผู้ต้องรับผลของกรรมต้องไปรับผลของกรรมทั้งภพภูมิที่มีแต่ทุกขเวทนาและภพภูมิที่มีแต่สุขเวทนาตามเหตุตามปัจจัยการส่งผลของกรรมทั้งฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศลที่มีความสลับซับซ้อนได้เข้าใจอย่างถูกต้อง

5. ข้อค้นพบองค์ความรู้ใหม่

จากการที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิงคสูตร พบว่า ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงการทำงานของกรรมและผลของกรรมไว้อย่างชัดเจน ซึ่งมีหน้าที่ มีลำดับ และมีระยะเวลาในการให้ผลที่ชัดเจนแก่บุคคลที่กระทำอกุศลกรรมหรือกุศลกรรมให้ได้รับทุกข์หรือสุขอย่างแน่นอนส่วนการนำมาบูรณาการด้วยมหากัมมวิงคสูตร เพื่อแสดงให้เห็นถึงภพภูมิที่บุคคลผู้ต้องรับผลของกรรมต้องไปรับผลของกรรม คือ กรรมดีกรรมชั่วที่ทำก่อนทำหลัง และการมีความเห็นถูกเห็นผิดก่อนตายว่า อาจแทรกส่งผลให้คนเข้าใจผิดได้ แต่ความจริงกรรมทุกอย่างจะส่งผลทั้งสิ้น คำสอนเหล่านี้ได้ช่วยแก้ไขข้อข้องใจแก่บุคคลทั่วไปที่เข้าใจกันผิดว่า “ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป” หรือ “ทำดีกลับไม่ได้ดี ทำชั่วกลับไม่ได้ชั่วซึ่งไม่สมเหตุสมผล” หรือ “ทำชั่วได้รับผลดีทำดีได้รับผลชั่ว” ปัญหาเหล่านี้คลี่คลายลงได้ก็ด้วยความเข้าใจในมหากัมมวิงคสูตร

ฉะนั้น ผู้ที่เข้าใจในเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิงคสูตร อย่างถูกต้องและนำไปปฏิบัติตามหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทจะมีความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เป็นวิถีชีวิตที่ประเสริฐถึงงามมีผลประจักษ์กับชีวิตได้จริงเป็นเป้าหมายของทุก ๆ ชีวิตด้วยในการที่พัฒนาตนเองให้มีความสุขอยู่ได้ในโลกนี้อย่างไม่หลงโลก ดังนั้นเพื่อให้เป็นประโยชน์สูงสุด จึงควรที่จะนำมาให้เป็นต้นแบบแห่งการศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทและนำมาบูรณาการด้วยมหากัมมวิงคสูตรใน 4 ประเด็นดังนี้ 1) ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็มี 2) ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี 3) ผู้ทำดีแล้วได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี และ 4) ผู้ทำดีแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรกก็มี

ดังนั้น องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับ คือ “การบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิงคสูตร” ในครั้งนี้ จึงได้แก่ BUM Model

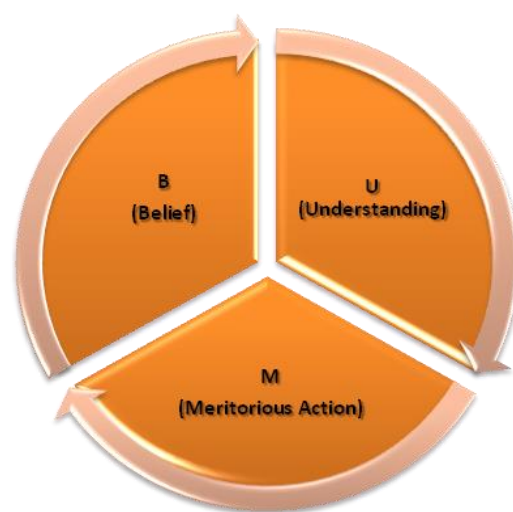
B = (Belief) คือ ความเชื่อ หมายถึง ศรัทธา ตามคำสอนในพระพุทธศาสนา ชาวพุทธควรมีศรัทธา 4 อย่าง คือ 1. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง

เป็นผู้ประกอบด้วยพระปัญญาธิคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ 2. กัมมัสัทธิ เชื่อเรื่องกรรม เชื่อว่ากรรมมีจริง 3. วิปากัสัทธิ เชื่อเรื่องผลของกรรม เชื่อว่ากรรมที่บุคคลทำ ไม่ว่าดีหรือชั่ว ย่อมให้ผลเสมอ และ 4. กัมมัสกตาสัทธิ เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าผลที่เราได้รับ เป็นผลแห่งการกระทำของเราเอง ซึ่งอาจจะเป็นกรรมที่ทำในปัจจุบันชาติหรืออดีตชาติ

U = Understanding หมายถึง ความรู้และเข้าใจเรื่องกรรม และผลของกรรมด้วยเหตุผล ซึ่งประกอบด้วยปัญญาแสดงให้เห็นถึงความรู้เพื่อนำไปสู่ปัญญาพิจารณาสอดส่องธรรมจนสามารถรู้และเข้าใจ จึงเป็นตัวอย่างการสนับสนุนที่จะทำให้บุคคลดำเนินไปสู่ทางแห่งความสำเร็จ ตามความปรารถนาจะเห็นว่ากรรม และผลของกรรมมีการทำงานอยู่ตลอดเวลาไม่ลำดับและมีระยะเวลาในการให้ผลที่ชัดเจนและในมหากัมมวิงคสูตรได้กล่าวถึงภพภูมิที่บุคคลต้องไปรับผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ คือ อาจจะไปเกิดในทุคติอบายภูมิหรือไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ซึ่งผลของกรรมมีอำนาจพาพาสัตว์ทั้งหลายให้มีชีวิตความเป็นไปที่แตกต่างกันทั้งสุขและทุกข์ตามภพภูมิ ซึ่งจำแนกตามการรับผลของกรรมทั้งฝ่ายอกุศลกรรมและฝ่ายกุศลกรรม

M= Meritorious Action = หมายถึง การกระทำที่ดี การกระทำที่เป็นกุศล ทางที่จะนำไปสู่สุคติสู่ความสุขความเจริญทั้งแก่ตนเอง ผู้อื่น ในโลกนี้และโลกหน้า (ที.ปา. 11/359/284) แนวทาง การกระทำที่ฉลาดและเป็นทางแห่งความดีคือการการกระทำที่ประกอบด้วย กุศลกรรมบถ 10 ประการ ที่ปรากฏในมหากัมมวิงคสูตรมี 3 ประเภท คือ 1. กายสุจริต 2. วาจาสุจริต 3. มโนสุจริต

สรุปได้ว่า “ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทถำนมหากัมมวิงคสูตรมาบูรณาการแล้วจะทำให้การทำความเข้าใจในการทำงานของกรรมและการส่งผลของกรรมให้ต้องไปรับผลของกรรมตามภพภูมิต่าง ๆ ทั้ง 31 ภพภูมิมีความเข้าใจที่ถูกต้องไม่หลงประเด็น เพราะการศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงการทำงานของกรรมและผลของกรรมไว่ว่ามีหน้าที่ มีลำดับ และมีระยะเวลาในการให้ผลของกรรม แก่บุคคลที่กระทำอกุศลกรรมหรือกุศลกรรม ให้ได้รับทุกข์หรือสุขอย่างแน่นอนส่วนการนำมาบูรณาการด้วยมหากัมมวิงคสูตรเพื่อแสดงให้เห็นถึงภพภูมิที่บุคคลผู้ต้องรับผลของกรรมต้องไปรับผลของกรรมทั้งภพภูมิที่มีแต่ทุกข์เวทนาและภพภูมิที่มีแต่สุขเวทนาตามเหตุตามปัจจัยการส่งผลของกรรมทั้งฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศลที่มีความสลับซับซ้อนได้เข้าใจอย่างถูกต้อง จึงก่อให้เกิด “องค์ความรู้ใหม่” เป็นรูปแบบ (Model) ดังนี้

สรุปรูปแบบองค์ความรู้จากการบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิงคสูตร ซึ่งจะได้นำไปใช้เป็นหลักในการศึกษาเรื่องกรรมและ ผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

ด้วยมหากัมมวิกังคสูตรอย่างถูกต้องเหมาะสมได้อย่างสมบูรณ์ตามองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย คือ “BUM Model”

B = Belief หมายถึง ความเชื่อในเรื่องกรรมและผลของกรรม

U = Understanding หมายถึง ความรู้และเข้าใจเรื่องกรรมและผลของกรรมอย่างถูกต้อง

M = Meritorious Action หมายถึง การกระทำที่ดี, ทางแห่งการกระทำที่เป็นกุศล

กล่าวได้ว่าผู้ที่สนใจศึกษาการบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิกังคสูตรอย่างละเอียดลึกซึ้งจะสามารถเข้าใจการทำงานของกรรมและการส่งผลของกรรมตามหน้าที่ตามลำดับ และตามระยะเวลาในการให้ผลของกรรมและภพภูมิที่ต้องไปรับผลของกรรม นั้นสามารถนำหลักการ BUM นี้ มาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ได้จริงและทำให้การศึกษาเรื่องกรรมและผลของกรรมนั้นมีความถูกต้องชัดเจนและนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติตัวได้อย่างเหมาะสมตมต่อไปและสามารถนำความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมใน พุทธปรัชญาเถรวาทเผยแพร่ได้อย่างถูกต้อง และสามารถสร้างความเชื่ออย่างมีระบบมีเหตุผล (Belief) ให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและบุคคลอื่นได้ เพื่อทำให้เกิดความรู้และเข้าใจเรื่องการทำหน้าที่ของกรรมตามหน้าที่ ตามลำดับ และตามระยะเวลาในการให้ผลของกรรมและภพภูมิที่ต้องไปรับผลของกรรม (Understanding) อย่างถูกต้อง ซึ่งจะนำไปสู่การกระทำที่ดี (Meritorious Action) ทางแห่งการกระทำที่เป็นกุศลทางกาย ทางวาจา และทางใจในกุศลกรรมบถ 10 ซึ่งเป็นทางแห่งความสุขความเจริญอันแท้จริง

ดังนั้น หลักการ BUM นี้ จึงเป็นอีกหนทางในการศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทที่บูรณาการด้วยมหากัมมวิกังคสูตรได้อย่างมีเหตุผลสามารถคลายความสงสัยเรื่องที่กล่าวกันว่า “ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป” นั้นไม่เป็นความจริงอย่างแน่นอน เพราะทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่วอย่างแท้จริง ทำให้ผู้ที่เข้าใจสามารถนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองสังคมประเทศชาติและโลกได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุดต่อไป

6. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิกังคสูตร พบว่า กรรมและผลของกรรม มีการทำงานตามหน้าที่ ตามลำดับ และตามระยะเวลาในการให้ผลของกรรมที่ชัดเจนแต่การส่งผลของกรรมนั้นมีความละเอียดโดยเฉพาะสถานที่ ที่ต้องไปรับผลของกรรมใน 31 ภพภูมินั้นมีความซับซ้อนในการให้ผลของกรรมมากทำให้คนที่มองเรื่องกรรมและผลของกรรมในสายสั้นไม่อาจเข้าใจเรื่องกรรมอย่างแจ่มแจ้งโดยตลอดได้ แม้ผู้ได้ญาณระลึกชาติหลังได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณและได้อนาคตังสญาณ คือ ญาณรู้อนาคต แต่ได้ระยะสั้นเพียงชาติ สองชาติ ก็ยังหลงเข้าใจผิดได้ เพราะเห็นผู้ประกอบกรรมชั่วในปัจจุบันบางคนตายแล้วไปบังเกิดในสวรรค์ เห็นผู้ทำกรรมดีบางคนตายแล้วเกิดในนรกเขาไม่มีญาณที่ไกลกว่านั้นไม่อาจเห็นกรรมและผลของกรรมตลอดสายได้ ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นควรเสนอให้ผู้สนใจศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทและหลักคำสอนเรื่องกรรมในมหากัมมวิกังคสูตรได้เข้าใจอย่างละเอียดและเผยแพร่ความรู้เรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิกังคสูตรในประเด็นดังต่อไปนี้

1) นำเรื่องกรรมและผลของกรรมที่ถูกต้องเผยแพร่แก่สาธารณชนเพื่อเป็นเครื่องยืนยัน และสนับสนุนให้ผู้ที่ยังไม่เข้าใจในเรื่องกรรมและผลของกรรมได้พิจารณาเพื่อให้เกิดปัญญขึ้นกับตนเองและผู้อื่นสามารถเข้าใจในเรื่องกรรมและผลของกรรมได้อย่างถูกต้องตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

2) คำสอนเรื่องกรรมในมหากัมมวิกังคสูตรเป็นประเด็นที่น่าสนใจมากเพราะการหยั่งรู้เรื่องกรรมตามที่ปรากฏในพระสูตรนั้นนับว่าเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าโดยแท้ เผยแพร่แก่ผู้ที่ไม่เคยได้รับฟังคำสอนเรื่องกรรมในมหากัมมวิกังคสูตรมาก่อนเพื่อการศึกษาเรื่องกรรมและผลของกรรมมีความเข้าใจที่ละเอียดมากยิ่งขึ้น

3) นำรูปแบบการบูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิภังคสูตร มาศึกษาและปฏิบัติให้เข้าใจอย่างถูกต้องเพราะผู้ที่เข้าใจอย่างถูกต้องและนำไปปฏิบัติตามหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทจะมีความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้าเป็นวิถีชีวิตที่ประเสริฐดีงามมีผลประจักษ์กับชีวิตได้จริงเป็นเป้าหมายของทุก ๆ ชีวิตด้วยการพัฒนาตนเองให้มีความสุขอยู่ได้ในโลกนี้อย่างไม่หลงโลก ดังนั้น เพื่อให้เป็นประโยชน์สูงสุด จึงควรที่จะนำมาให้เป็นต้นแบบแห่งการศึกษาและนำไปปฏิบัติเพื่อพัฒนาสรรพชีวิตในโลกนี้ให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. (2536). พิมพ์ครั้งที่ 3. **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับครบรอบ 200 ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ขุนสรรพกิจโกศล. (2534). **ปริจเฉทที่ 5 วิถีมุตตสังคหวิภาค**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ผจญ คำชูสังข์. (2548). **บาป : ศึกษาเชิงวิเคราะห์ในมโนทัศน์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท**. รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: ภาควิชาปรัชญาและศาสนา, คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2545). พิมพ์ครั้งที่ 11. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- _____. (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2552). พิมพ์ครั้งที่ 19. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทธรรมิก.
- พระพรหมโมลี (วิลาศ ฉานวโร). (2541). **กรรมที่ปีนเล่ม 1**. กรุงเทพฯ: สามัคคีสาร (ดอกหญ้า).
- พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). (2537). **กฎแห่งกรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พิน ดอกบัว, รศ. (2553). **แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏการเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา**. รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- วสิน อินทสระ. (2555). **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. กรุงเทพฯ: ชมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์.
- สุนทร ณ รังสี. (2550). พิมพ์ครั้งที่ 3. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- แสง จันทรงาม, ศ. (2550). **กฎแห่งกรรม (กฎแห่งเหตุผลทางจิตวิญญาณในธรรมชาติ)**. เชียงใหม่: ธนุพริ้นติ้ง.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2553). **อำนาจอันยิ่งใหญ่แห่งกรรม**. กรุงเทพฯ: วิบูลย์กิจการพิมพ์.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2529). **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. รวบรวมโดย สุเชาวน์ พลอยชุม. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ### วิทยานิพนธ์
- พระมหาพิเชษฐ์ ธีรวโส (ดอกกรัก). (2534). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาอภิศักดิ์ วรรณโณ (รินไธสง). (2552). **การศึกษาวิเคราะห์การให้ผลแห่งกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระวิวัฒน์ อุตตเปโม (เอี่ยมเปรมจิต). (2553). **การศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมและการให้ผลของกรรมในอรรถกถาธรรมบท**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.